

Journal of Dutch Linguistics and Literature

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

TNTL

3

2014 | jaargang 130

JOOST ROBBE

Een klein vliechken of een kleine wormken

De flexie van het adjectief in het oudste Nederlandstalige gedrukte boek*

Abstract – This article presents an analysis of attributive adjectival inflexion in the first printed book in Dutch, the *Spiegel onser behoudenis* (printed between 1465–70). It is argued that attributive adjectival inflexion in the *Spiegel onser behoudenis* exhibits a clear regularity when the adjectives are divided into three groups or declension classes: strong adjectives, weak adjectives, and present participles. Strong adjectives always take the same ending as the preceding article (thus inflecting according to their definite or indefinite use), except when this article is *des* or *eens*; in this case, the ending can vary between *-(e)n* and *-(e)s*, though a strong preference for *-(e)n* after *des* is apparent. Although this also applies to weak adjectives, these adjectives can undergo apocopation of the stem-*e* in final position, except in definite use in the plural, in which case apocopation is prevented by rule ordering. Present participles can remain optionally uninflected. In modern Dutch, definite and indefinite adjectival use continues to affect the inflection of adjectives, whereas declension classes no longer affect the morphology of adjectives in any modern Dutch dialect.

In de *Batavia illustrata* (voltooid in 1570 en gedrukt in 1588) betuigt de Haarlemse humanist Hadrianus Junius (1511–1575) niet zonder enige trots dat hij met eigen ogen één van Laurens Costers oudste incunabelen heeft gezien, namelijk een boek in de volkstaal met de titel *Spiegel onser behoudenis*:

Is liber erat vernaculo sermone ab auctore conscriptus anonymo, titulum praeferens, Speculum nostrae salutis, in quibus id observatum fuerat inter prima artis incunabula (vt nunquam vlla simul & reperta & absoluta est) vti paginae auersae glutine commissae cohaerescerent, ne illae ipsae vacuae deformitatem adferrent. Postea faginas formas plumbeis mutauit, has deinceps stanneas fecit, quo solidior minusque flexilis esset materia, durabiliorque (Junius 1588: 155–156).

Dit boek bevatte een tekst in de volkstaal, geschreven door een anonieme auteur, met de titel *Spiegel onser behoudenis*, en in dit boek is er nauwkeurig voor gezorgd – en dat toont aan dat het werkelijk aan de oorsprong van de kunst staat (geen kunst is immers volmaakt zodra hij uitgevonden is) – dat de onbedrukte pagina's ruggelings aan elkaar gelijmd zijn, opdat deze lege pagina's geen afbreuk zouden doen aan het fraaie effect (vert. Hellinga 1988: 40).

Hoewel men tegenwoordig geen geloof meer hecht aan de 'costeriaanse' inkleding van Junius' verhaal, wordt de *Spiegel onser behoudenis* (hierna: de *Spiegel*) nog steeds beschouwd als het oudste Nederlandstalige gedrukte boek, vooral nu papier-

* Met dank aan de reviewers van *TNTL* voor hun op- en aanmerkingen bij eerdere versies van dit artikel.

onderzoek heeft aangetoond dat de eerste editie tussen 1465 en 1470 tot stand is gekomen (Robbe 2013: 319-320). Dit is ten minste zeven jaar vóór de Delftse bijbel, die op 10 januari 1477 het licht zag, en hooguit zestien jaar na de Duitse Gutenberg-bijbel (1454). Het mag dan ook verwonderen dat er naar de taal van deze incunabel, de oudste Nederlandse drukkerstaal, tot op heden nauwelijks onderzoek is verricht.¹

In dit artikel bekijken we de flexie van de adjectieven in de *Spiegelhel*. Vooraleer we onze analyse aanvatten, wijden we eerst een kort woord aan de inhoud van de *Spiegelhel* en zijn verspreiding (1), en proberen we de schrijftaalvariant geografisch te situeren (2). Dit laatste is nodig om in vervolgonderzoek vergelijkingen met de situatie in teksten uit andere regio's of taalfasen mogelijk te maken. Daarna schetsen we een algemeen theoretisch kader voor onze analyse, waarbij we zowel ingaan op de adjectivische flexie in de huidige Nederlandse standaardtaal als op deze in het Middelnederlands, en een paradigma voor de adjectivische flexie in beide taalfasen opstellen (3).² Aansluitend volgt een uitgebreid systematisch overzicht en een expliciete interpretatie van onze data (5), die we aan beide paradigmata relateren. We ronden af met een synthese van onze resultaten en met enkele suggesties voor vervolgonderzoek (6).

1 De inhoud van de *Spiegelhel* en zijn verspreiding

Zoals het bovenstaande reeds doet vermoeden hebben generaties geleerden – telkens met de *Batavia* als uitgangspunt – de incunabelen van de *Spiegelhel* onder ogen gehad, ijverig de zetspiegels opgemeten, het papier, de inkt en de zogenaamde ‘drukfeilen’ of ‘paarlen aan de kroon van Coster’ (Koning 1816: 65) onderzocht, doch meestal zonder aandacht aan de inhoud of de taal te besteden.³ Het onderzoek stond immers al vroeg in het teken van wat de Leidse humanist Petrus Scriverius (1576-1660) in zijn *Laure-crans voor Laurens Coster van Haerlem* over de *Spiegelhel* opmerkte: ‘buyten de oudtheydt ende de weerdigheydt van den eersten druck [is] soo veel het werck aengaet niet bysonders te sien’ (Scriverius 1628: 105). Dit mag dan wel Scri-

1 Tot dusver blijft de taalhistorische commentaar beperkt tot één bladzijde in Jacobus Konings *Verhandeling over den Oorsprong, de Uitvinding, Verbetering en Vervolmaking der Boekdrukkunst* (Haarlem, 1816). Volgens Koning is ‘de taal van de Spiegelhel niet de Vlaamsche of Belgische, maar de zuivere Bataafsch Hollandsche taal, zoo als deselve in de vijftiende eeuw in het eigenlijk gezegde Holland en Utrecht gesproken werd’ (Koning 1816: 71).

2 Aansluitend bij Weerman bedoel ik met de Nederlandse standaardtaal de standaardtaal zoals gesproken in Nederland. Het systeem van de adjectivische flexie in Vlaanderen, en ook in verschillende dialecten gesproken in Nederland, wijkt immers af van de standaardtaal. Soms is er geen uitgang meer, soms zijn de condities waaronder de uitgangen verschijnen anders (Weerman 2002: 29, noot 3). Een opvallend onderscheid is bijvoorbeeld de voorkeur van het Belgische Nederlands voor het onverbogen onzijdige adjectief in definitieve positie: *het bruin paard* in plaats van *het bruine paard* (Haeseryn e.a. 1997: 412; De Rooij 1980a: 15, 24-25), wat ondersteund wordt door de toestand in de dialecten (De Rooij 1980b: 109-119; Taeldeman 1980: 224). Uiteindelijk speelt ook de graad van formaliteit een rol: hoe formeler het register, hoe sterker het Belgisch Nederlands – ook op het punt van de infectie – op het noordelijke Nederlands gaat lijken (Tummers, Speelman & Geeraerts 2005: 107).

3 Aan de inhoud van de *Spiegelhel* is voor de eerste keer aandacht besteed in Lie 1989: 201-221. Lie behandelt in dit artikel niet alleen de beide vertalingen van het *Speculum*, maar ook het *Lucidarium* en de *Spiegelhel der sonden*, waarvan eveneens een vers- en een prozavertaling bestaan. Voor het meest recente literatuurwetenschappelijke onderzoek naar beide Middelnederlandse vertalingen, zie Robbe 2010: 150-161; 193-208.

verius' eerlijke mening zijn, maar in werkelijkheid vertegenwoordigt de *Spiegel* de enige Middelnederlandse prozavertaling van het Latijnse *Speculum humanae salvationis*, één van de meest succesvolle werken van de laatmiddeleeuwse volks catechese (uitgebreid beschreven in Robbe 2010: 60-113). Net zoals zijn Latijnse model telt de vertaling 45 hoofdstukken, waarvan de laatste drie niet tot de hoofdtekst behoren, maar meditatieve cycli vormen waarin achtereenvolgens de zeven staties van Jezus' lijden, de zeven smarten en de zeven vreugden van Maria worden behandeld. Deze hoofdstukken ontbreken in de incunabelversie. De inhoud van de *Spiegel* is gestructureerd volgens het typologische principe: in elk van de 42 hoofdstukken van het tekstcorpus wordt een 'heilsgebeurtenis' uit het Nieuwe Testament (bijv. de geboorte van Christus, de vlucht naar Egypte, de kruisiging of de verrijzenis) gekoppeld aan drie scènes of 'prefiguraties' uit het Oude Testament (Robbe 2010: 17-81). Zo wordt in hoofdstuk 16, om maar een willekeurig voorbeeld te noemen, het Laatste Avondmaal vergeleken met het mannawonder in de woestijn, het joodse Pashafeest en de Genesis-passage waarin Melchisedek Abraham brood en wijn schenkt (*Gn* 14, 18-20). Soms liggen de vergelijkingen voor de hand (vgl. het manna en het Pashafeest), maar meestal wordt de lezer gedwongen om meer verbeeldingskracht in te zetten (vgl. Melchisedek). Deze vorm van 'creatieve lectuur' kan tevens een verklaring bieden voor het opmerkelijke succes van het werk.

Tegen het eind van de veertiende eeuw werd het *Speculum* voor de eerste keer in het Middelnederlands, om precies te zijn het West-Vlaams, vertaald. Van deze versvertaling is slechts één enkel handschrift (fragmentarisch) overgeleverd: Londen, British Library, Add. 11575. Ook van de Utrechtse prozavertaling, die omstreeks 1460 ontstond, is slechts één handschrift bewaard: Haarlem, Stadsbibliotheek, 11 17. Dit manuscript bevat het volgende colofon: 'Dit boec is geeindet int jaer ons Heren MCCCC ende IIII ende tsestich, opten xvi dach in sul. Een Ave Maria om God voer die scryver' (fol. 269r). Daarna volgt een rasuur van een nog leesbare zin, identiek aan deze op fol. 179r en van dezelfde hand: 'Dit boec behoert toe Cayman Jansoen van Zerichzee, wonende mit den carthusers buten Utrecht'. Uit deze uitgave blijkt dat het handschrift op 16 februari 1464 werd voltooid (*MNW selle*; Grotefend 1960: 100) en dat Cayman Jansoen uit Zierikzee de eerste bezitter was. Aangezien Cayman in het Utrechtse kartuizerklooster Nieuwlicht als lekenportier werkzaam was, kunnen we aannemen dat hij de *Spiegel* in hetzelfde klooster door een ervaren kopiist heeft laten afschrijven en het handschrift voor zijn persoonlijke studie en meditatie heeft gebruikt (Robbe 2010: 169). De eerste editie van de Utrechtse vertaling werd tussen 1465 en 1470 gedrukt, de tweede omstreeks 1479. Van deze twee edities, die dezelfde bekorte versie bevatten, worden thans 12 exemplaren in Europese en Amerikaanse bibliotheken bewaard (Robbe 2010: 235-237). In 1483 drukte Johan Veldener in Culemburg ten slotte een meer volledige versie, die hij met drie hoofdstukken (in een andere vertaling) had uitgebreid (Robbe 2010: 240; 2013: 299-316).

2 De identificatie van de schrijftaalvariant

Om vergelijkingen met de situatie in teksten uit andere regio's of taalfasen mogelijk te maken, zullen we eerst aantonen dat de *Spiegel* de eigenschappen van

de vijftiende-eeuwse Utrechtse schrijftaal bezit, zodat we de tekst stevig in het Utrechtse dialectgebied kunnen verankeren. We baseren ons daarbij op het criterium dat de vijftiende-eeuwse Utrechtse schrijftaal overwegend Hollandse kenmerken (met name ingweonismen) vertoont, maar dan wel gemengd met oostelijke kenmerken (bijv. umlaut) die in Holland niet voorkomen (Van Loey 1976: § 5).⁴ Om te beginnen kunnen we het zuiden van het taalgebied uitsluiten. Op de noordelijke herkomst van de tekst wijzen niet alleen de talrijke geapocopeerde gerundiumvormen en de *i* in (*ic*) *bin* (24v, 50v, 62r, 115r, 125v) en (*du*) *biste* (66r, 164v, 165v, 166v, 167v, 168v, 169r, 170r, 170v, 173r, 173v, 174v, 176v) (Van Loey 1980: § 74), maar ook lexicale elementen zoals de noordelijke lexemen *villen* (153r) in plaats van het zuidelijke *vlaen* (De Vooys 1935: 288), *berne* (141v, 152v) voor het later algemeen geworden *hersene* (De Vooys 1939: 129), *ewe* (34r [4x], 34v, 35v, 45r, 56r, 76r, 76v, 123v [2x]) in plaats van het ontbrekende *wet* of *wit* (De Vooys 1944: 276; Kiliaan 1889 – 1902: I, xcix; Berteloot 1996: 423), *tuge* (53r) voor *ghetuge* (De Vooys 1939: 43), en *kijf* ('strijd') (109v, 110v), dat in deze betekenis slechts in Hollandse, Gelderse en Overijsselse bronnen voorkomt (De Vooys 1935: 285). Dit laatste geldt eveneens voor de adverbia *alinge* ('helemaal') (7v) (De Vooys 1939: 58) en *volna* ('bijna') (2r, 9r, 55v, 62v, 118r [2x]) (De Vooys 1939: 54).

Een onmiskenbaar ingweonisme is het optreden van *o* in plaats van *a* voor de germ. *a*, waarbij de vormen met *o* westelijk zijn, terwijl die met *a* oostelijk zijn, maar ook in het westen kunnen voorkomen (Van Loey: 1980 § 3; Berteloot 1984: KA 11). Zo verschijnt in de *Spiegel* uitsluitend *ambocht* (10v, 11r, 11v) voor *ambacht*, terwijl *of* er met *af* concurreert: *hier of* (126v), *daer of* (11r, 9v, 136r), *waer of* (12v), *vloedie of* (44v), *ofslaan* (88r), *ofsloech* (69r), *ofsloeghen* (139r), *ofsel slaen* (139r), *oflieten* (74r), *ofhouden* (88r, 125v), *lieten niet of* (92r), *ofnemen* (97v), *of en laet* (136r, 147r), *laet niet of* (144r), *een parabel of vertelt* (149r), *oflaten* (152v, 158r), *ofgrisinge* (153v), *ofgriselic* (154r); daarnaast komen ook *aflaten* (8or), *aflatende* (90v), *aflaet* (103v), *afgehaelt* (128r), *afgriseliker pinen* (164r) en *afgode* (41r) voor. Dezelfde variatie treedt op bij *brocht(en)* (16r, 29r, 32r, 83r) en *ghebrocht* (10r, 15r, 133v, 143v) naast *bracht(en)* (27v, 29r, 35v 2x, 47v, 163v), *ghebracht* (8r, 12r, 34r, 40v, 41r, 73v, 82r) en *volbracht* (123v). Ook de ontronding in *Licifer* (154r), *hilic* (20r [2x], 20v [4x]), *gehilice* (20v) en *hiliken* (ww.) (108r) duidt op dezelfde invloed (Van Loey 1980: § 67). Van de Hollandse ontwikkeling van de *e* tot *o* vóór tautosyllabische dentaal getuigen dan weer *korsten* ('christen') (93r, 128r) en *corsten* (147v) naast *kersten* (12v, 56r) (Van Loey 1980: § 14; Berteloot 1984: KA 22). Andere Hollandse vormen zijn *sulver* (40r), *sulveren* (112v), *spul* (78v) ('spel') en *hulp* naast *help* (Van Loey 1980: § 16), evenals *o* in plaats van *oe* in *mosten* (ww.) (7v, 56r) en *most* (ww.) (10v, 90r) (Van Loey 1976: § 77); *i* voor *ê* in *twidracht* (94r), *twivoudighe* (112r) en *twierhande* (110v), hoewel ook *twe* (121r, 121v, 135v, 137v, 146v) en *tween* (97v) voorkomen (Van Loey 1980: § 67); *ie* voor *ê* in *vie* (44v) en *viertichsten* (34r) (Van Loey 1980: § 59; Berteloot 1984: KA 97-100); *columpne* (70v), *calumpne* (70v), *columpnen* (74r, 88v), *columne* (111v) en *colummenen* (162r, 162v) naast *calonne* (72v) (Van Loey 1980: § 25b); *ander-*

4 Niettemin bestaat er voor de vijftiende eeuw nog geen algemeen referentiekader zoals dat bijvoorbeeld voor de dertiende eeuw het geval is. Daardoor hebben de klankatlassen van Berteloot 1984 en Mooijart 1992, waarnaar hieronder wordt verwezen, slechts een indicatieve functie.

de (8r, 9v, 157r, 166v, 173r, 173v) voor het niet geattesteerde *andere* (De Vooy 1939: 52); *rechter* (81r, 147v, 161v), *rechters* (43v, 72r, 112r, 149r, 172r) en *rechteren* (111v, 168v) in plaats van *richter* (Van Loey 1980: § 15; Rem 2003: 218); het voltooid deelwoord *ghevanghen* (27v, 28r, 69r, 168v, 177v) in plaats van *ghevaen* (Van Loey 1976: § 62); het voorzetsel *after* (11v, 17v, 86r, 97v, passim) in plaats van *achter* en het suffix *-aftich* voor *-achtich* in *onstantaftich* (135r), *onstantaftige* (135r), *stantaftige* (155r) en *stantaftighen* (135r), evenals *waraftelic* (11v, 123r, 159v, 160v, 161v, 162r, 163r, 164r, 176r), *waraftiche* (11v), *waraftich* (96r, 97v), *waraftige* (125v, 134v), *waraftighe* (138r), *waraftigen* (176v) naast *warachtighen* (57v), *warachtige* (116r), *warachtelic* (57v), *warachtich* (89v, 175v) en *warachtighe* (54r) (Berteloot 1984: KA 133; Rem 2003: KA 161). Op Hollandse invloed wijst ook het werkwoord *sellen* (10r [3x], 11v, 4v, passim) voor *sullen* (Van Loey 1980: § 3; Berteloot 1984: KA 59; Rem 2003: 243). Slechts de vormen met *e* komen in de *Spieghel* voor. Daarbij komt het gebruik van *leggen* voor *liggen* in *die eerde daer om legghende* (25v), *volna doot legghende* (55v), *legghen neder gheworpen* (62r) en *een steen leggende op der eerden* (117v) (Van Loey 1980: § 9; Berteloot 1984: KA 45). Ten slotte verschijnt een typisch Hollandse (e)ste-uitgang voor de tweede persoon enkelvoud praesens indicatief bij *hebste* (15r, 35r, 52v, 65v [4x], 66r [3x], 66v [4x], 67r [2x], 68v, 75v [2x], 77v [2x], 78r [2x], 91r, 113v, 159r [2x], 159v, 160v, 160r [3x], 161v, 162r, 163r, 163v [4x], 164r, 163v, 166r [2x], 169r, 171r, 172v, 175v, 176v, 177r, 172v, 178r), *segste* (116v), *minneste* (116v), *wilste* (116v), *stortedeste* (159v) en *bekendeste* (176v) (Van Loey 1976: § 49; Berteloot 2000: 53-60).

Omgekeerd treedt er ook umlaut op: *ten lesten* (11r, 9r, 108v, 109r, 120v, 131r, 140v, 140r, 150v, 154v, 165r, 178v), *verhengede* (‘beval’) (4r, 133v), *gehengede* (79r), *gehenget* (169v [2x]), *gehenct* (169v), *onthenghenisse* (39v), *ghecrencket* (‘verzwakt’) (86v), *smelike(n)* (34v, 112r) en *smeliclick* (91v) naast *versmadet* (51r, 129v), *smalicheit* (69v), *smadeliken* (93v) en *smaliken* (163v). Rückumlaut treedt op bij *ghetalt* (65v), *inder lancten ende breiden* (117v), *verlanct* (89r) en *verlanghen* (5r) naast *lenct* (118r [2x]). Eveneens Oost-Middelnederlands is het gebruik van *den* voor het aanwijzend en betrekkelijk voornaamwoord *dien* (Van Loey 1980: § 69; Berteloot 1984: KA 101): *een mensche heeft enen wijngaert geplant ende heeft den om ghetuint* (82v); *si en wetent niet dat ic, den si cruceu, u soen bin* (85r); *dese crusinghe heeft Isaias oec geprefigureert, den dat Joedsche volc seer onmenscheliken doden* (85v); *ende voert meer seide hi dat Nabugodonosor, den die boom nader letter meende, soude mit eenre iseren ende metalen ketten ghebonden werden* (88rv); *David spranc vroliken, op die harpe spelende tot den love Godes, den Michol bespottede* (91v); *o, hoe groten prins is huden in Israel ghedodet, den alle creaturen medelidende was* (100rv); *die duvel verwonderde, sittende op den lufteren arm des cruceu, wie hi mocht wesen, den alle creaturen ontsaghen* (100v-101r); *Jonas heeft wilen eer die begravenisse Cristi geprefigureert, den een walvisch verslant in die zee doe hi gheworpen was uut den scepe* (102r). Met dezelfde beperking tot voornaamwoorden treffen we dit fenomeen ook in het westelijke Nederduits aan, dat voor het demonstratief- en relatiefpronomen in de nominatief mannelijk enkelvoud *dê* in plaats van *die* heeft, terwijl bij het lidwoord de vormen *der* en *dê* met elkaar afwisselen (Zelissen 1969: 215-226). Ook de uitgang *-n* in de derde persoon enkelvoud van het imperfectum indicatief is Oost-Middelnederlands: *Abraham seinden Eliazar* (26r), *waer om dat God haer oerspronc bider ster-*

ren voer beteikenden (11v), *achteden hi* (73v) en *dat elc gaderen souden* (58v) (Van Loey 1976: § 50b). Typisch Utrechts ten slotte zijn de occlusie bij *suken* voor *su-*gen ('zuigen') en de syncope of vocalisering van de intervocalische *d* met de daaruit ontstane hypercorrecte vormen (De Vooys 1943: 128-129; Van Loey 1980: § 115g). In de *Spiegel* vinden we een vergelijkbare occlusie bij het causativum: *haer borsten die hem sokeden* (145v). Een mooi voorbeeld van vocalisering van de *d* vormt het adjectief *wiltweich* ('lichtzinnig') (20r). Andere voorbeelden zijn *spreien* (54v), *spreiende* (87v), evenals *roie* (24v) tegenover *roede* (28r) en *roeden* (152v). Een syncope vertonen *smalicheit* (69v), *smaliken* (163v), *smeliken* (34v), *smelike* (112r), *smeliclick* (91v) naast *smadeliken* (93v) en *smatheit* (70r, 78v, 81r, 107v), *vrien* (25v), *vlien* (43v), *vlierboem* (5v), *castiinghe* (159r) en *smekonsten* (84v) naast *smedekunsten* (85r), terwijl een hypercorrecte *d* optreedt bij de infinitief *houden* (88r) ('houwen, hakken') en bij het voltooid deelwoord van hetzelfde werkwoord: *een steen sonder handen gehouden* (40v), *een steen is gehouden* (40v), *opghehouden* (87v), *ophouden* (88r), *ofhouden* (125v), naast *hiewen* (38v) en *opbouwen* (10v), *opghehouden* (10v) met Brabants-Hollandse *ouw*; evenals bij *scoedet* (59v), *scoeden* (59v), *vridinghen* (26r) en *screidinge* (53v).

Dit zijn alles bij elkaar voldoende redenen om de taal van de *Spiegel* Utrechts te noemen, zodat we kunnen aannemen dat deze Utrechtse vertaling van het *Speculum*, die aantoonbaar in Utrechtse kartuizerkringen circuleerde, primair met het oog op het gebruik in het vijftiende-eeuwse Utrechtse kartuizermilieu moet zijn geschreven. We kunnen dus besluiten dat het taalgebruik van de *Spiegel* zal beantwoorden aan de schrijftaalnorm die in dit welbepaalde milieu werd gehanteerd.

3 Algemeen theoretisch kader

Omdat we de flexie van het adjectief in de *Spiegel* zowel vanuit het perspectief van de huidige standaardtaal (diachroon) als vanuit het perspectief van het Middelnederlands (synchroon) bekijken, is het eerst en vooral zaak om deze twee paradigmata zo goed mogelijk in kaart te brengen.

Laten we beginnen met datgene wat ons het meest vertrouwd is, namelijk de situatie in de moderne standaardtaal. In het huidige Nederlands wordt een onderscheid gemaakt tussen attributief en niet-attributief gebruikte adjectieven: van attributieve adjectieven spreekt men als het adjectief een onderdeel vormt van een nominale constituent met een substantief of een equivalent daarvan als kern (*de luide muziek*), terwijl niet-attributieve adjectieven, die in tegenstelling tot de attributieve geen deel uitmaken van zo'n nominale constituent, zelfstandig (*ik houd van stille muziek, maar niet van luide*), predicatief (*de muziek was luid*) en bijwoordelijk (*de muziek speelt luid*) kunnen optreden (ANS 1997: 391). Slechts attributieve en zelfstandige adjectieven ondergaan flexie, waarbij de zelfstandige adjectieven de regels van de attributieve volgen, met het verschil dat ze zich betrekken op een weggelaten kernnomen.

Concreet zijn er wat de flexie betreft in de huidige standaardtaal slechts twee mogelijkheden: ofwel eindigt een adjectief op een toonloze *e* (sjwa), ofwel heeft het géén uitgang (vgl. *het grote huis* tegenover *een groot huis*). Daarbij gelden de volgende regels: als het substantief een *de*-woord is (genus commune: masculinum

of femininum), dan heeft het adjectief altijd een sjwa als uitgang, en als het substantief een *het*-woord (neutrum) is, dan moet het adjectief dat met dit woord gecombineerd wordt geen uitgang hebben als het woord onbepaald wordt gebruikt en in het enkelvoud staat.⁵ Een gevolg daarvan is dat, indien een onzijdig woord onbepaald wordt gebruikt, dus bijvoorbeeld met een lidwoord als *een* wordt gecombineerd of als er niets voorafgaat, men in het Nederlands kan zien (of horen) dat het onzijdig is: vgl. (*een*) *oud brood* versus (*een*) *oude kaas*. Voor de beschrijving van het hedendaagse adjectivische flexiesysteem moet dus een onderscheid worden gemaakt in functie (attributief/predicatief), bepaaldheid (bepaald/onbepaald), woordgeslacht (*de*-woord/*het*-woord) en getal (enkelvoud/meervoud). We kunnen dit samenvatten in de volgende tabel:

TABEL 1 De uitgangen van het attributieve adjectief in de huidige standaardtaal

<i>Numerus</i>	<i>Genus</i>	<i>Definietheit</i>	
Singularis	M/F (= C)		E
	N	+	E
		-	∅
Pluralis			e

Net zoals we hierboven de regels voor de flexie van de adjectieven in de moderne standaardtaal hebben beschreven, zullen we nu proberen hetzelfde te doen voor de flexie van de adjectieven in de *Spiegelhel*. Predicatief en bijwoordelijk gebruikte adjectieven kunnen we buiten beschouwing laten, omdat dergelijke adjectieven in het Middelnederlands flexie vertoonden (Van Bree 1987: 249). Zelfstandig gebruikte adjectieven, die in de *Spiegelhel* nauwelijks voorkomen en bovendien moeilijk van gesubstantiveerde adjectieven zijn te onderscheiden (ANS 1997: 392-393), zullen we eveneens buiten beschouwing laten.

De Middelnederlandse toestand is (uiteraard) complexer dan deze in de huidige standaardtaal. We moeten immers niet enkel rekening houden met de kenmerken functie, definietheit, (drievoudig) genusonderscheid en numerus, maar ook met de effecten van naamvallen en verschillende verbuigingsklassen. Vooral dit laatste vergt wat nadere toelichting. In tegenstelling tot het huidige Nederlands bestond er in het Middelnederlands namelijk een verschil in buiging per soort adjectief, wat goed te zien is aan woordgroepen als *een rike quaet man*, waarin de adjectieven *rike* en *quaet* in dezelfde syntactische context optreden, maar toch verschillende uitgangen dragen (Le Roux & Le Roux 1967: 199). Dit berust op het feit dat *rike* tot een groep adjectieven behoort met een basisvorm op *-e*, namelijk de verdoftte vocaal uit een oorspronkelijk Germaans nominaal *-ja*, *-i* of *-u*-suffix (Van Loey 1976: 27-28). Dergelijke 'zwakke' adjectieven geven we hieronder in kleinkapitaal

5 Voor de formulering van deze regels, vergelijk Weerman 2002: 8. Zoals Weerman opmerkt, zijn er ook nog andere, min of meer uitzonderlijke omstandigheden waarin om uiteenlopende redenen geen sjwa verschijnt, bijvoorbeeld in gevallen als *de houten kist*, *het stoffelijk overschot*, *de maatschappelijk werker* en *een groot zanger*. Voor een beschrijving van deze omstandigheden verwijst hij naar Broekhuis 1999 (Weerman 2002: 29, noot 4). De flexie in het extramuraal Nederlands, waarin zich enige opmerkelijke verschijnselen hebben voorgedaan, wordt uit de doeken gedaan in Van Marle (1995).

weer: een *RIKE quaet man*. In dit geval is de eindsjwa dus geen flexie-uitgang, maar stamelement. In onze tekst is dit duidelijk te zien aan de volgende voorbeelden:

- (1) Nochtan so sijn die [nl. de wereldse verlokkingen, JR] alle ondurachtich ende IDELE (5r).
- (2) Puttet wateren, want ghi DROGHE sijt! (184v)
- (3) Ten warachtighen betrouwen sel ons toe leiden dat God seer MILDE is (189v).
- (4) Oec seldi weten dat die correctien Cristi [...] mit bliscappen is te ontfanghen also seer NUTTE wesende (205r).
- (5) Tis herde DWASE te murmereren vander siecheit (213v).
- (6) Die Heer is goedertieren ende STRENGE (219r).
- (7) God is GHETROUWE (238v).

De adjectieven *IDELE*, *DROGHE*, *MILDE*, *NUTTE*, *DWASE*, *STRENGE* en *GETROUWE* zijn in deze gevallen predicatief gebruikt, wat betekent dat de eind-*e* geen flexie-*e* kan zijn. Het is belangrijk om daarop te wijzen, omdat anders de indruk kan ontstaan dat met het onderscheid tussen sterke en zwakke adjectieven een oud patroon, dat louter op diachrone (tekst-externe) evidentie is gebaseerd, aan de tekst wordt opgelegd.⁶ Bij het paradigma voor de flexie van het attributieve adjectief in de *Spiegel* moet er dus in elk geval een onderscheid worden gemaakt tussen zwakke adjectieven zoals *RIKE* en *COENE*, en sterke adjectieven zoals *goet* en *quaet*.

Traditioneel is het Middelnederlandse paradigma voor de adjectivische flexie op het verschil tussen de ‘sterke’ en de ‘zwakke’ verbuiging gebaseerd (zie o.a. Schönfeld 1959: 124). Deze indeling heeft ondanks de gelijkkluidende benaming niets met de indeling in zwakke en sterke adjectieven te maken, aangezien in het eerste geval declinatieklassen (*Deklinationenklassen*), en in het tweede geval verbuigingstypen (*Deklinationenarten*) worden gecategoriseerd. Vooraleer in te gaan op het Middelnederlandse flexieparadigma, moet eerst iets gezegd worden over de evolutie van beide verbuigingstypen.

Hoewel de adjectieven in het Indo-Europees waarschijnlijk geen verbuiging kenden, moeten ze nog in dezelfde fase invloed hebben ondergaan van de flexie van de substantieven (nominale flexie), die in het Oergermaans dan weer door de verbuiging van de voorafgaande pronomina, gedeeltelijk onder invloed van een tussengroep, de pronominale adjectieven, werd gewijzigd (pronominale verbuiging). Naast deze sterke verbuiging ontwikkelde zich de zwakke verbuiging omdat adjectieven gesubstantiveerd konden worden en in dit geval de flexie-uitgangen *-en* en *-on* van de *n*-stammen van de zelfstandige naamwoorden aannamen. Uit het attributieve gebruik van dit soort zelfstandige naamwoorden na de substantieven die ze bepalen (vgl. Gotisch *ahma sa weiha*, letterlijk: ‘geest de heilige’) ontstond in vóór-Middelnederlandse tijd de zwakke flexie met de kenmerkende uitgang *-e(n)* (Raidt 1968: 1).

Voor het beschrijven van de ontwikkeling van de zwakke en sterke flexie wordt in recenter onderzoek de term ‘exaptatie’ gebruikt: een proces waarbij functioneloze flexieresten kunnen ingezet worden om een nieuw grammaticaal onderscheid

6 Ook nu nog bestaan er zwakke adjectieven in een groot aantal dialecten. Hun geografische spreiding komt overeen met het ontbreken van sjwa-apocope in andere morfologische categorieën, namelijk het behoud van *-e* bij zelfstandige naamwoorden die op *-e* eindigen en de bewaring van *-e* als verbale uitgang bij de eerste persoon enkelvoud praesens indicatief (*MAND*: 60).

uit te drukken (Van de Velde 2006: 49). Terwijl in het Indo-Europees de zwakke flexie oorspronkelijk slechts bij nominalisering van adjectieven en de sterke flexie slechts bij pronomina voorkwam, zou er zich in het vroege Oudgermaans door de verbleking van de functie van de stambouwende suffixen en het ontstaan van (attributieve) adjectieven een proces van exaptatie hebben voorgedaan waarbij het functieloos geworden nominaliseringsmorfeem *-n* een classificerende betekenis kreeg (Van de Velde 2006: 56). Vanaf dat ogenblik kon het flexieverschil bij adjectieven een verschil tussen classificatie (zwakke flexie) en kwalificatie (sterke flexie) uitdrukken. In het latere Oudgermaans kon zich dan door het ontstaan van composita en de verbleking van het nominale karakter van *n*-derivaties opnieuw een exaptatie voordoen waarbij het verschil in flexie ditmaal het functieverschil definitief (zwakke flectie) tegenover indefinitief (sterke flectie) tot uitdrukking bracht (Van de Velde 2006: 59-60). Bij het ontstaan van lidwoorden in het laat Oudnederlands kwamen de twee flexiestelsels dus steeds in afzonderlijke syntactische verbanden voor: de zwakke verbuiging na een determinator (bijv. een bepaald lidwoord of een aanwijzend voornaamwoord) en de sterke verbuiging als er geen determinator voorafging. Omdat het lidwoord steeds meer tot ontwikkeling kwam als gespecialiseerd rededeel om definitieid aan te duiden, kon er tenslotte een laatste exaptatie optreden waarbij de flexie de naamval ging markeren (Van

TABEL 2 Het paradigma voor de flexie van het attributieve adjectief in het Middelnederlands

		<i>Mannelijk enkelvoud</i>	<i>Vrouwelijk enkelvoud</i>	<i>Onzijdig enkelvoud</i>	<i>Meervoud</i>
<i>N</i>	<i>definitief</i>	die goede WISE I man*	die goede WISE vrouwe	dat goede WISE kind	die goeden WISEN kinder
	<i>indefinitief</i>	goet WISE man	goede WISE vrouwe	goet WISE kind	goede WISE kinder
<i>G</i>	<i>definitief</i>	des goeden WISEN mans	der goeden WISEN vrouwen	des goeden WISEN kints	der goeden WISEN kinder
	<i>indefinitief</i>	goets WISES mans	goeder WISER vrouwen	goets WISES kints	goeder WISER kinder
<i>D</i>	<i>definitief</i>	den goeden WISEN manne	der goeden WISEN vrouwen	den goeden WISEN kinde	den goeden WISEN kinderen
	<i>indefinitief</i>	goeden WISEN manne	goeder WISER vrouwen	goeden WISEN kinde	goeden WISEN kinderen
<i>A</i>	<i>definitief</i>	den goeden WISEN man	die goede WISE vrouwe	dat goede WISE kint	die goeden WISEN kinder
	<i>indefinitief</i>	goeden WISEN man	goede WISE vrouwe	goet WISE kint	goede WISE kinder

* Aangezien de flexie van de zwakke adjectieven slechts in drie gevallen afwijkt van die van de sterke (nl. bij het indefinitieve mannelijke en onzijdige enkelvoud in de nominatief en bij het indefinitieve onzijdige enkelvoud in de accusatief), kunnen we zwakke adjectieven beschouwen als adjectieven die in de N.sg.m/n. en A.sg.n steeds zwak worden verbogen.

de Velde 2006: 60). Deze laatste exaptatie vond zowel in het Middelhoogduits als in het Middelnederlands plaats. Rekening houdend met het onderscheid tussen zwakke en sterke flexie, het effect van casus en numerus, evenals het drievoudige genusonderscheid in het enkelvoud en het bestaan van sterke en zwakke adjectieven, kunnen we voor het Middelnederlandse attributieve adjectief het in tabel 2 afgedrukte paradigma opstellen (vgl. Raidt 1968: 2-4 en 7).

Dit systeem, dat in grote lijnen met het huidige Hoogduitse paradigma overeenstemt, is voor het Middelnederlands echter een ‘ideaal’ systeem, dat nooit in deze vorm heeft kunnen bestaan, aangezien er in het Middelnederlands – anders dan bijvoorbeeld in het Middelhoogduits – niet één, maar twee principes aan het werk waren. Terwijl de zwakke flexie in het Middelhoogduits de defaultwaarde werd, en de sterke flexie voor overte naamvalsmarkering werd gebruikt (Van de Velde 2006: 56), kwam er in het Middelnederlands nog een tweede proces op gang, waarbij adjectieven steeds meer gingen congrueren met de vorm van het lidwoord, zodat formaties als *des goets mans*, *der edelre vrouwen* (G.sg.) en *der siecker liede* (G.pl.) gingen ontstaan (Franck 1910: § 197; Van Looy 1959: § 124).⁷ Van Loon heeft aangetoond dat de congruerende adjectiefflexie zich in de vrouwelijke datief – althans bij toponiemen – omstreeks 1100 zowat overal in het Nederlandse taalgebied gelijktijdig doorgezet heeft (Van Loon 1988: 39). In principe kunnen we ervan uitgaan dat het adjectief na het bepaald lidwoord *der* tegen het eind van de dertiende eeuw vrijwel altijd de uitgang *-(e)r(e)* kreeg, terwijl de zwakke flexie bij de reeks na *des* resp. *eens* eerst bijna helemaal door de sterke verdrongen was, tot er in de tweede helft van de veertiende eeuw een verrassende wending optrad waarbij de bijna verdwenen zwakke uitgang na *des* en *eens* weer veld begon te winnen en zich in de vijftiende eeuw vrijwel overal doorzette (Berteloot 2005: 34-35). Volgens Berteloot luidt de nieuwe regel voor de vijftiende eeuw dan ook dat ‘het attributieve adjectief overal dezelfde uitgang als het voorafgaande lidwoord [vertoont], behalve wanneer dit *des* of *eens* luidt. In dit geval krijgt het adjectief de uitgang *-en*’ (Berteloot 2005: 35).

Uit ons onderzoek zal inderdaad blijken dat de uitgangen van de adjectieven in de *Spiegel* meestal lijken op de vorm van het lidwoord, vgl. *dat spiegel der menscheliker behoudenisse* (1r), *inder sandigher steden* (16r) en *den hovaerdigen mensche* (12v). Alleen op het lidwoord *des* volgt gewoonlijk een uitgang *-(e)n* en niet de uitgang *-(e)s*, terwijl na het onbepaald lidwoord *eens* geen uitgesproken voorkeur voor één van beide uitgangen bestaat. Formaties als *des hemelschen Gods* (82r) en

7 Een ander belangrijk verschil met het Middelhoogduits is uiteraard het verval van het naamval-systeem, dat begonnen is met de overgeneralisering van de mannelijke accusativische uitgang *-en* naar de nominatief tussen 1360 en 1570 (Van Loon 1989: 209-223). Slechts in drie gevallen komt deze ontwikkeling in de *Spiegel* aan de oppervlakte:

- (1) Dat derde conenclike teiken was *enen* gouden cepter (77r).
- (2) In desen bosken van mirren waren alle dinghen te samen gebonden die Cristo, horen soen, in sijnre passien ghedaen waren: sweerden, stocken, [...] *den* doeck daer sijn oghen mede verbonden waren, [...] die droom van Pilatus wijf, [...] die dorst Cristi ende edick mit galle ghebittert, [...] dat riet mit der sponghen, ysop ende *ghemiriden* wijn [...] (111r-112r).
- (3) Die tranen der sonders die warafelic berouwen, sijn God ende den heiligen *den alren besten* wijn ende louterdranck (123r).

Mogelijk had de samenvall van nominatief en accusatief zich in de spreektaal al voltrokken, terwijl deze – op enkele geïsoleerde verschrijvingen na – in de schrijftaal nog niet tot uitdrukking kwam.

des scerpen vagheviens (163r) zijn dus ‘gewoner’ dan *des onsalichs mensch* (220v) of *des nidichs herts* (13r), terwijl het ‘niet ongewoon’ is om op een paar regels afstand zowel *eens joncs bocken bloet* (95v) als *eens jonghen bocken bloet* (96r) te lezen. In wat volgt zullen we Berteloofs regel voor het vijftiende-eeuwse Nederlands dankzij onze analyse van de *Spiegel* nog verder kunnen toetsen, aanpassen en verfijnen.

Om het flexiepatroon van de adjectieven aan het licht te brengen hebben we eerst alle adjectieven op hun uitgangen gescoord. Op deze kwantitatieve analyse hebben we het flexieparadigma gebaseerd, dat we in de tabellen 3, 4 en 5 presenteren. Het probleem dat de *Spiegel* slechts een vrij beperkt corpus van 62 gedrukte bladen vormt, hebben we opgelost door ook de handgeschreven versie van de tekst bij ons onderzoek te betrekken.⁸ Zo kon de hoeveelheid tekstmateriaal met nagenoeg de helft – van 29 tot 45 hoofdstukken – worden uitgebreid. Bovendien bevat het Haarlemse handschrift waarin de volledige versie van de *Spiegel* is overgeleverd nog twee andere teksten van dezelfde kopiïstenhand in precies dezelfde schrijftaal, zodat we het materiaal nogmaals met een derde konden uitbreiden.⁹ Dit leek ons een voor de hand liggende manier om – wegens het hogere aantal relevante gevallen – betrouwbaardere resultaten te verkrijgen.

4 Een systematisch overzicht en interpretatie van de data

Het onderstaande overzicht bestaat uit twee delen. In het eerste deel (4.1) behandelen we de adjectivische flexie in de nominatief en de accusatief, maar zonder de A.sg.m. In dit laatste geval dragen de adjectieven immers dezelfde uitgang als in de D.sg.m./n. en de D pl., zodat we dit gedeelte van het paradigma beter samen kunnen behandelen. Bovendien is het mogelijk om, rekening houdend met het feit dat de flexie in de nominatief en de accusatief dezelfde is voor respectievelijk het vrouwelijk enkelvoud, het onzijdig enkelvoud en het meervoud, en dat er telkens twee mogelijkheden zijn voor de definitieidsdimensie, de 14 (16 - 2) vakken van het paradigma (tabel 2) tot 8 (4 x 2) te herleiden. De andere vakken behandelen we in het tweede deel (4.2). Hier is de flexie dezelfde voor de G/D.sg.f. en de G pl. enerzijds, en voor de A.sg.m., de D.sg.m./n. en de D pl. anderzijds, zodat we de oorspronkelijke 18 vakken ook in dit geval tot 8 (4 x 2) kunnen herleiden. De cijfers van het kwantitatief onderzoek hebben we telkens in de hoofdttekst vermeld. Het flexieparadigma voor de *Spiegel* dat we op basis van dit cijfermateriaal hebben vastgesteld, presenteren we in de tabellen 3 en 5 op dezelfde manier als het paradigma voor het Middelnederlands (tabel 2), wat een gemakkelijke vergelijking mogelijk maakt.

Bij het kwantitatieve onderzoek in 4.1 hebben we enkele adjectieven met bijzondere fonologische kenmerken buiten beschouwing gelaten: in de eerste plaats adjectieven op *-en* (waaronder de geadjectiveerde sterke voltooid deelwoorden), *-er* en *-el*, die in de *Spiegel* gewoonlijk geen flexie-*e* krijgen, vgl. *die goedertieren ghenesinghe* (9v), *die vercoren soen* (97v), *hoer eighen borst* (99v) en *gheen seker determinacie* (132v), alsook het suffix *-baer* (< germ. *bâr*), dat in de nominatief en accusatief evenmin een eind-*e* vertoont, vgl. *sijn openbaer viant* (6v), *die on-*

8 Deze versie werd speciaal voor de druk ingekort (Robbe 2010: 162-208).

9 De *Spiegel* beslaat 179 van de 269 folii in het handschrift (met gemiddeld 296 woorden per folio).

vruchtbaer Anna (37r), *dijn duerbaer bloet* (159v) en *openbaer steden* (mv.) (23v). Enkele andere adjectieven hebben we uitgesloten vanwege hun idiosyncratisch karakter. Zo blijft het pronominaaladjectief *ander* in de *Spieghel* in de nominatief enkelvoud en in de accusatief vrouwelijk en onzijdig enkelvoud meestal onverbogen: *dat ander conenclike teiken* (77r), *die ander droefheit* (166v), *een ander godlike voerbewisinge* (10r), *enige ander betidinge* (24v), *die ander hant* (84r), *int een deel wit ende int ander deel root* (145r); een enkele keer ook in het meervoud: *ander luden* (100r) naast bijvoorbeeld *gheen andere ondoechden* (48v), *andere menschen* (99r) en *alle dese ende andere steden* (130r) (vgl. ook WMU: I, 80).¹⁰ Bij het adjectief *selver* heeft zich – waarschijnlijk naar analogie van *ander* – in de nominatief een *r* gefixeerd: *die selver coninc* (88v), *die selver manier* (11v), evenals bij *rechter* en *lufter* in resp. *dijn rechterhant* (27r) en *sijn lufter hant* (134v) (vgl. nnl. ‘rechter- en linkerhand’).¹¹ Ten slotte hebben we ook de adjectieven *(ge)heel* en *half* buiten beschouwing gelaten, omdat deze in de *Spieghel* in de nominatief enkelvoud en in de accusatief vrouwelijk/onzijdig enkelvoud eveneens onverbogen blijven, vgl. *sijn geheel passie* (111r), *dat heel menschelike geslacht* (97v, 109r) en *dat half deel* (157r).¹² Alle overige adjectieven hebben we bij het onderzoek betrokken.

4.1 *De flexie van het attributieve adjectief in de Spieghel in de nominatief en accusatief met uitzondering van de A.sg.m.*

In de N.sg.m. krijgen sterke adjectieven in definiëte context (51 vindplaatsen) steeds de uitgang *-e*, in indefiniëte context (41 vindplaatsen) blijven ze onverbogen, vgl. *die grote prins* (100r) en *een groot coninc* (10r). Zwakke adjectieven kunnen hun stam-*e* verliezen, vgl. *die SNODE sondare* (49v) tegenover *die GHEWAER herde* (258r), en *een GHETROUWE STRENGE ridder* (143v) tegenover *een GERECHT vriend* (7rv). Voor zwakke adjectieven zijn er 19 vindplaatsen in definiëte en 13 in indefiniëte context: in het eerste geval ondergaat slechts één adjectief apocope (nl. *die GHEWAER herde* [258r]), tegenover 5 in het tweede geval. Bij de N/A.sg.n. treedt hetzelfde patroon op: in definiëte context (74 vindplaatsen) krijgen sterke adjectieven *-e*, in indefiniëte context (42 vindplaatsen) blijven ze onverbogen, vgl. *dat goede exempel* (131r) en *een goet exempel* (131r). Net zoals mannelijke zwakke adjectieven kunnen ook onzijdige hun stamsjwa verliezen, vgl. *dat alre wreetste WILT dier* (95v), *dat WIJS wijf* (139r) naast *dat WISE wijf* (138r), en *een CLEIN vliechken* (6v) naast *een CLEINE wormken* (6v). Voor zwakke adjectieven beschikken we over 30 vindplaatsen: in definiëte context ligt de verhouding bij 2 keer met *-e* tegenover 8 keer zonder *-e*, en in indefiniëte context bij 5 keer met *-e* tegenover 15 keer zonder *-e*. In de N/A.sg.f. krijgen sterke adjectieven (223 vindplaatsen)

¹⁰ In de overige naamvallen ondergaat *ander* normale flexie, vgl. *mit anderen name* (103v), *vander eenre want ter andere* (118r), *bider andere bliscap* (174r), *tot den anderen gaet* (84r), *mit den anderen apostolen* (61v, 65v), *mit den anderen heiligen* (104v) en *mit desen ende veel anderen sonden* (141rv).

¹¹ Van Loey geeft Venlo 1320 als vroegste vindplaats voor *selver* in de nominatief (Van Loey: 1976 § 45).

¹² Ook deze twee adjectieven vertonen in de rest van het paradigma een normale verbuiging: *die hoecheit der bancken heeft volna enen voet ende enen halven* (118r), *die Joden heten den helen steen mit den cameren dat graft* (118r); *Cristus was bespot van allen ende vanden helen raet* (71v); *die moeder der heele bermherticheit* (36v), *die wellustende vrolicheiden Ecclesiastes ende der geheele werelt* (156r).

ongeacht hun bepaaldheid steeds de uitgang *-e*, vgl. *die grote craft* (220v) en *een grote sonde* (2v); zwakke adjectieven kunnen hun stamsjwa verliezen, vgl. *die REIN gheboert* (15v) en *een CLEIN camer* naast bijvoorbeeld *die GETROUWE ziele* (54v) en *een NIWE weeninge* (170r). De verhouding ligt bij 24 keer met *-e* tegenover 18 keer zonder *-e*. We kunnen dus besluiten dat zwakke adjectieven in het enkelvoud een vrije apocope van de stam-*e* kunnen ondergaan, terwijl de flexie van de sterke adjectieven gehoorzaamt aan de volgende regels: mannelijke en onzijdige adjectieven krijgen de uitgang *-e* in definiëte en de uitgang nul in indefiniëte context, maar vrouwelijke adjectieven krijgen steeds de uitgang *-e*.

In het meervoud van beide naamvallen verschijnt vrijwel altijd de uitgang *-e*, vgl. *die quade korsten* (93r), *die goede werken* (149v) en *grote rijcdommen* (25v). Bij definiëte gebruik treffen we echter ook één enkele keer (op 37 gevallen) de uitgang *-en* aan: *die LAUWEN menschen* (225r). Voor sterke adjectieven zijn er 56 vindplaatsen. Van deze adjectieven zijn er 24 definiëte en 32 indefiniëte gebruikt. Alle vertonen de uitgang *-e*. Bovendien is de apocope van de stam-*e* bij zwakke adjectieven in het meervoud beperkt tot het indefiniëte gebruik, vgl. *CLEIN ghiften* (56r) tegenover *die twaalf CLEINE leweken* (33r). Voor zwakke adjectieven zijn er 23 vindplaatsen, 13 in definiëte (12 met *-e* en 1 met *-en*) en 10 in indefiniëte context, waarvan 9 met *-e* en 1 zonder *-e* (nl. *CLEIN ghiften* [56r]).

TABEL 3 Het paradigma voor de flexie van het attributieve adjectief in de *Spiegel* in de N/A (zonder de A.sg.m.)

	<i>N.sg.m</i>	<i>N/A.sg.f.</i>	<i>N/A.sg.n.</i>	<i>N/A.pl.</i>
definiëte	die goede man <i>die WIJS/WISE man</i>	die goede vrouw(e) <i>die WIJS/WISE vrouw(e)</i>	dat goede kint <i>dat WIJS/WISE kint</i>	die goede(n) kinder <i>die WISE(N) kinder</i>
indefiniëte	een goet man <i>een WIJS/WISE man</i>	een goede vrouw(e) <i>een WIJS/WISE vrouw(e)</i>	een goet kint <i>een WIJS/WISE kint</i>	goede kinder <i>WIJS/WISE kinder</i>

Tabel 3 toont aan dat naast de kenmerken ‘genus’, ‘numerus’ en ‘casus’ ook ‘declinatieklasse’ en ‘definiëtheid’ een belangrijke rol spelen, dit laatste evenwel slechts voor mannelijke en onzijdige adjectieven in het enkelvoud. Deze krijgen steeds de uitgang *-e* in definiëte, en de nuluitgang in indefiniëte context, terwijl sterke vrouwelijke adjectieven ongeacht hun bepaaldheid steeds de uitgang *-e* krijgen. Dit stemt overeen met het te verwachten patroon (tabel 2). Daarentegen blijken zwakke adjectieven zoals *WISE*, *COENE* en *RIKE*, die normaal steeds zwak verbogen worden, van het paradigma af te wijken doordat ze een apocope van de stamsjwa kunnen ondergaan. Dit heeft als gevolg dat de nuluitgang, die de bijzondere uitgang is (alleen op sterke adjectieven indien indefiniëte gebruikt), overgegeneraliseerd wordt waar hij om geen enkele reden verwacht wordt. We lezen dus niet alleen *die grote prins* (100r) of *dat goede exempel* (131r), maar ook *die GHEWAER herde* (258r) en *dat WIJS wijf* (139r). Vooral bij vrouwelijke adjectieven heeft de apocope een ontregelend effect: hier ontbreekt de sjwa soms waar er twee redenen

zijn voor sjwa, namelijk wanneer deze deel uitmaakt van de stam én het adjectief definitief is gebruikt (o.a. *die REIN gheboert* [15v]), terwijl de sjwa dan weer niet ontbreekt waar er slechts één reden is (o.a. *die heilige scrift* [11v]).

In tegenstelling tot het enkelvoud en het indefiniëte meervoud blijft vrije apocope van de stamsjwa in het definitieve meervoud niet voor te komen. In deze positie beschikken we niet alleen over 12 vindplaatsen van zwakke adjectieven waarvan er geen enkel apocope vertoont, maar ook over één adjectief dat de te verwachten zwakke uitgang draagt (vgl. tabel 2), nl. *die LAUWEN menschen*. De volledige zin luidt: *Also haet hi* [Christus, JR] *die lauwen menschen, want si hem gheringhe een walghinge maken ende mistroest* (225r). Mogelijk is de schrijfwijze met *-n* hier mede veroorzaakt door de anlautende nasaal van het volgende substantief, die een denkbare nasalering bij het adjectief kan hebben versterkt. De zwakke verbuiging werkt dus nog door in het meervoud, waardoor we een regelordering kunnen veronderstellen waarbij eerst de morfeemfinale *-n* van het adjectief is gedeeld, wat op zijn beurt sjwa-deletie onmogelijk maakt, zodat we altijd *die WISE kinder* en nooit *die WIJS kinder* aantreffen (vgl. Trommelen 1993: 161-184; Taeldeman 1984: 239-241).

Het wegvallen van de stamsjwa bij zwakke adjectieven in de nominatief en accusatief – zoals in ons titelcitaat: *een CLEIN vliechken of een CLEINE wormken* (6v) – stemt niet zomaar overeen met de traditionele opvatting van de evolutie van de adjectivische flexie in het Middelnederlands, waarbij men uitgaat van een algemene verzwakking van het definitieffect, die via ‘demorfologiseringsen van de flexie-*e*’ zou hebben geleid tot een fonetisch geconditioneerde apocopering (Van Loon 1997: 99). Uit ons onderzoek blijkt daarentegen niet alleen dat de definitieidsdimensie wel degelijk essentieel is voor de adjectivische flexie in de *Spiegel*, maar ook dat het wegvallen van de *-e* bij adjectieven in de eerste plaats afhangt van de declinatieklasse (en dus niet van fonetische factoren). Immers, afgezien van enkele sterke adjectieven met bijzondere fonetische eigenschappen (bijv. adjectieven van het type *gouden* met een onbeklemtoonde laatste lettergreep), komt sjwadeletie uitsluitend bij zwakke adjectieven voor.

Als we ten slotte naar de band met de moderne standaardtaal kijken, valt vooral de radicale vereenvoudiging van het paradigma op. Deze laat zich het best beschrijven als we tabel 4 (volgende pagina) met tabel 1 vergelijken.

Uit tabel 4 blijkt dat de dimensie ‘genus’ in de *Spiegel* alvast is geneutraliseerd in het meervoud van beide declinatieklassen en in het enkelvoud van de zwakke klasse. De dimensie ‘definietheid’ ontbreekt in het enkelvoud bij zwakke adjectieven en in het vrouwelijk enkelvoud bij sterke adjectieven. Hierdoor vertoont het paradigma van de *Spiegel* reeds een sterke beperking van wat theoretisch mogelijk is. Niettemin gaat de huidige standaardtaal nog een stap verder: tabel 1 laat immers zien dat er in de huidige standaardtaal geen onderscheid meer wordt gemaakt tussen sterke en zwakke adjectieven, zodat slechts de (bovenste) helft van tabel 4 overblijft, en dat vrouwelijke en mannelijke woorden in de moderne standaardtaal een gemeenschappelijk geslacht vormen, waarvoor de definitieidsdimensie is geneutraliseerd. De vergelijking van beide tabellen maakt dus niet alleen duidelijk dat het hedendaagse model op de flexie van de sterke adjectieven is gebaseerd, maar ook dat de samenvallende in een gemeenschappelijk geslacht ertoe heeft geleid dat mannelijke adjectieven de vrouwelijke flexie hebben aangenomen.

TABEL 4 De uitgangen van het attributieve adjectief in de *Spieghel* in de N/A (zonder de A.sg.m.)

<i>Deklinatieklasse</i>	<i>Numerus</i>	<i>Genus</i>	<i>Definitieid</i>	
Sterk	Singularis	M/N	+	e
			-	ø
	Pluralis	F		e
			+	e((n))
Zwak	Singularis			e
				e/ø
	Pluralis		+	e((n))
				e/ø

4.2 De flexie van het attributieve adjectief in de *Spieghel* in de de genitief en de datief met inbegrip van de A.sg.m.

In de A.sg.m., de D.sg.m./n. en de D pl. krijgt het adjectief normaal (378 op 402 vindplaatsen) de uitgang *-(e)n*: *den TROUWEN ridder* (144r), *vanden BOSEN viant* (12r), *ten ewighen leven* (170r), *mit den scarpn doornen* (77v); *groten commer* (167r), *enen NIWEN sanc* (173v), *tenen groten berge* (40v), *mit witten clede* (73r), *mit enen CLEINEN doerken* (118r) en *mit SCONEN woerden* (46r). De uitzonderingen beperken zich tot adjectieven die eindigen op *-en* (waaronder geadjectiveerde sterke voltooide deelwoorden), die normaal onverbogen blijven, vgl. *den gouden candelaer* (36r), *enen iseren naghel* (113r), *van sinen eigen soen* (71v), *den ghevangen mensch* (27v), *den verworpen steen* (120v), *mit enen uutghetogen sweerde* (69v) en *mit ghebogen knien* (77r [2x]). Van de 24 vindplaatsen hebben er slechts 5 de uitgang *-en*, nl. *mit sinen eighenen bloede* (88v, 96r, 101v), *op sijn eighenen scouderen* (81v) en *mit openen armen* (195v). Afgezien van de laatste vindplaats zijn dit dus uitsluitend vormen van het adjectief *eigen*. Bovendien kunnen onvoltooide deelwoorden onverbogen blijven, vgl. *enen seghevechtende verwinre* (49r) en *rijc in wellustende vroechden* (172v), alsook *inden bernende doornbosch* (114r, 115v) naast bijvoorbeeld *inden bloienden wijngaert* (23r). Voor de onvoltooide deelwoorden zijn er 16 vindplaatsen, waarvan 5 zonder en 11 met *-n*.

In de G/D.sg.f. en de G pl. krijgen de adjectieven vrijwel steeds (476 op 484 vindplaatsen) de uitgang *-(e)r(e)*: *dat spieghel der menscheliker behoudenisse* (1r), *dat water der ewiger gracen* (31r), *si bedachten hem eenre niwer pinen* (76v); *inder sandigher steden* (16r), *vander swarter cunst* (73r), *mit groter neersticheit* (6v); *loten der venijnder wormen* (43rv), *in bescouwinghe der hemelscher dinghen* (58v); evenals adjectieven op *-en*: *uit sijnre eighenre siden* (79v), *mits eenre houtenre saghen* (85v-86r), *bider goudenre cruken* (173r), *dat goet sijnre evenre menschen* (93v), *inder beslotenre poorten* (15r), *mit wat onghemetenre minnen* (86r), *om der verghetenre winninghen* (147v). Het uitzonderingskarakter van het adjectief *goedertieren* (4 vindplaatsen), dat steeds onverbogen blijft, is waarschijnlijk

te wijten aan de moeilijke uitspraak van (een hypothetisch) *goedertierenre*. Ook in dit gedeelte van het paradigma kunnen onvoltooide deelwoorden echter onverbogen blijven, vgl. *tot dijnre honichvlo(e)ierende tegenwoerdicheit* (53r, 159v), *sijnre honichvloierende teghenwoerdicheit* (130r, 170v) en *mit der honichvlietende bescouwinghe der godheit* (115v) naast bijvoorbeeld *inder toecomender tijt* (163r) en *der minnender zielen* (G pl.) (111r). Van de 20 vindplaatsen zijn er 16 met *-er* en 4 zonder *-er*. Wel zijn deze uitzonderingen, zoals bovenstaande citaten aangeven, steeds vormen van de geadjectiveerde onvoltooide deelwoorden *honichvloierend* of *honichvlietend*.

In de G.sg.m. kan het adjectief na *des* zowel de uitgang *-(e)n* als *-(e)s* krijgen, hoewel de uitgang *-(e)n* sterk domineert (40 keer *-(e)n* tegenover slechts 2 keer *-(e)s*): *des oversten conincs* (10v), *des heiligen gheests* (14v, 42r, 45v, 125r [2x], 128r, 128v, 155r, 173r, 192r, 195r, 230r, 258v), *des NIWEN conincs* (32r), *des hemelschen Gods* (82r), *des SUETEN appels* (109r), *des groten Gods* (103r), *des groten propheetes* (120v), *des ewighen dodes* (120r), *des oversten prins* (139v), *des ewighen rechters* (172r) tegenover *des onsalichs menschs* (220v) en *des verdoemdes menschen* (151r). In het laatste geval hebben we te maken met een onvoltooid deelwoord dat in principe ook onverbogen zou kunnen blijven, vgl. *des levende Gods soen* (41v, 46v, 70r) naast *des levenden Gods soon* (161r, 255v), en *des slapende mans* (2r) naast *des slapenden mans* (2r). Van de 10 onvoltooide deelwoorden eindigen er 4 op *-e*, 5 op *-en* en 1 op *-es* (met inbegrip van de onvoltooide deelwoorden op *-e* zijn er dus 46 vindplaatsen). Na *eens* vertoont het adjectief net zoals na *des* zowel de uitgang *-(e)n* als *-(e)s*, maar hier valt geen voorkeur te constateren, vgl. *eens joncs bocken bloet* (95v) naast *eens jonghen bocken bloet* (96r). Van de 10 vindplaatsen zijn er 4 met *-es* en 4 met *-en*, waarvan één onvoltooid deelwoord (nl. *des levenden Gods soen* [255v]), en 2 met *-e*. In dit laatste geval gaat het overigens weer om twee onverbogen onvoltooide deelwoorden: *dat aensicht so mogende ende toernigen rechters* (72r) en *levende Gods soen* (251v).

Ook in de G.sg.n. kunnen de uitgangen *-(e)n* en *-(e)s* na *des* vrij variëren, hoewel we hier eveneens een sterk overwicht van de uitgang *-(e)n* zien (23 keer *-(e)n* tegenover slechts 2 keer *-(e)s*), vgl. *des hemelschen vaderlants* (11v) en *des mensche-lijken gheslachts* (40v, 41v, 80v) (163r) naast *des nidichs herts* (13r) en *des stedelichs pinigens* (153v). Met inbegrip van de onvoltooide deelwoorden (3 vindplaatsen) zijn er in totaal 28 vindplaatsen. De onvoltooide deelwoorden blijven (toevallig?) steeds onverbogen: *des honichvlitende ghesicht* (157r), *des vloeiende meers* (184v) en *des toecomende loons* (187v). Helaas beschikken we in indefiniete context slechts over drie vindplaatsen: *eens jonck kijnts* (44r), waarbij de *-s* waarschijnlijk door assimilatie is verdwenen, naast *groots loons* (109v) en *vol ongeteldes volkes* (262r), dus telkens met *-s*. Het ligt evenwel voor de hand om – net zoals in definitieve context – een parallel met de mannelijke adjectieven te trekken.

Omdat het onderscheid tussen sterke en zwakke adjectieven in de G/D en A.sg.m. geen rol meer speelt, is het overbodig om naast *goed* ook *wijs* in tabel 5 op te nemen. Daartegenover staat wel dat onvoltooide deelwoorden steeds onverbogen kunnen blijven. In de G/D.sg.f. en de G pl. krijgen de adjectieven de uitgang *-(e)r(e)*; in de A.sg.m., de D.sg.m./n. en de D pl. de uitgang *-(e)n*. Toch is ook hier het definitieffect niet helemaal afwezig, aangezien in de G.sg.m./n. in definitieve context een duidelijke voorkeur blijkt voor de uitgang *-(e)n*. Deze voorkeur

TABEL 5 Het paradigma voor de flexie van het attributieve adjectief in de *Spiegel* in de G/D en A.sg.m.

	<i>G.sg.m.</i>	<i>G.sg.n.</i>	<i>G/D.sg.f. + G pl.</i>	<i>A.sg.m/D. sg.m./n. + D pl.</i>
Definiet	des goeden/ (goets) mans <i>des slapende(n/ (s)) mans</i>	des goeden/ (goets) kints <i>des slapende(n/ (s)) kints</i>	der goeder vrouwe(n) <i>der slapende(r) vrouwe(n)</i>	den goeden man(ne)(n) <i>den slapende(n) man(ne)(n)</i>
Indefiniet	eens goeden/ goets mans <i>eens slapende(n/s) mans</i>	eens goeden/ goets kints <i>eens slapende(n/s) kints</i>	(eenre) goeder vrouwe(n) <i>(eenre) slapende(r) vrouwe(n)</i>	(enen) goeden man(ne)(n) <i>(enen) slapende(n) man(ne)(n)</i>

is te wijten aan het regulerend effect van een schrijftaalnorm, die in een enkel geval tot expliciete correctie heeft geleid. Zo leest men in het derde hoofdstuk van de *Spiegel* in het Haarlemse handschrift: *Ten lesten so is een eenrehande Samari-taen ghenaeft ende heeft des gewonden mensches wonden bermhertichlick ghene-sen* (9r), terwijl er bij nadere beschouwing tussen de *e* en de *m* van *des gewonden mensches* een *s* uitgekrabd en boven de *e* een nasaalstreep aangebracht is, zodat we weten dat hier eerst *des gewondes mensches* stond. De corrector vond het in dit geval dus noodzakelijk om in te grijpen. Nochtans leest men tegen het einde van de tekst: *Dat lichaem des verdoemdes menschen sel verrisen mit so groter lelicheit dat hem vresen sel te sien sijn eighen voeten ofte handen* (151r). Hier verschijnt bij *verdoemdes* dus dezelfde ‘fout’, die ditmaal onopgemerkt is gebleven.

5 Besluit

De attributieve flexie van het adjectief blijkt in de *Spiegel* een duidelijke regelmaat te vertonen, die relatief gemakkelijk kan worden beschreven en verklaard, op voorwaarde dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen drie declinatieklassen: sterke adjectieven, zwakke adjectieven en adjectivisch gebruikte onvoltooide deelwoorden. Vooral sterke adjectieven gedragen zich regelmatig. In de nominatief en accusatief enkelvoud (met uitzondering van de A.sg.m.) krijgen sterke mannelijke en onzijdige adjectieven steeds de uitgang *-e* in definitieve, en de nuluitgang in indefiniete context, terwijl sterke vrouwelijke adjectieven ongeacht hun bepaaldheid steeds de uitgang *-e* krijgen. Ook in het meervoud is *-e* de normale uitgang. In de G/D.sg.f. en de G pl. verschijnt de uitgang *-(e)r(e)*, en in de A.sg.m., de D.sg.m./n. en de D pl. de uitgang *-(e)n*. In de genitief mannelijk en onzijdig enkelvoud komen beide uitgangen *-(e)n* en *-(e)s* voor, maar met een duidelijk overwicht van de zwakke uitgang. Hierin herkennen we Berteloots algemene regel voor het vijftiende-eeuwse Nederlands, namelijk dat ‘het attributieve adjectief overal dezelfde uitgang als het voorafgaande lidwoord [vertoont], behalve wanneer dit *des* of *eens* luidt’ (Berteloot 2005: 35). Deze regel geldt in de *Spiegel* ech-

ter uitsluitend voor sterke adjectieven. Zwakke adjectieven kunnen vrije apocope van de stam-*e* ondergaan in de N.sg., de A.sg.f./n. en de indefiniëte N/A.pl., terwijl apocope in de definiëte N/A.pl. door regelordening verhinderd wordt, en onvoltooide deelwoorden kunnen steeds onverbogen blijven. Ook Berteloots regel voor de genitief, namelijk dat ‘het adjectief [na *des* of *eens*] de uitgang *-en* [krijgt]’ (Berteloot 2005: 35), kunnen we nu verder verfijnen: in de *Spiegelhel* is er na *des* en *eens* vrije variatie tussen de zwakke uitgang *-(e)n* en de sterke uitgang *-(e)s*, maar met een uitgesproken voorkeur voor de zwakke uitgang na *des*, waarin we de reflectie van een schrijftaalnorm kunnen zien.

Omdat het definiëtheitseffect op adjectieven in het moderne (noordelijke) Nederlands nog steeds doorwerkt (vgl. *een mooi boek* tegenover *het mooie boek*), was het belang van de dimensie ‘definiëtheid’ gemakkelijk te voorspellen, in tegenstelling tot het belang van de dimensie ‘declinatieklasse’, waarvan het effect op de flexie in geen enkel dialect van het Nederlands meer bestaat (vgl. *MAND*). Indien niet-geapocopeerde adjectieven als *DROGE*, *HOGE* of *STILLE* worden gevolgd door een neutraal substantief treedt in moderne Nederlandse dialecten in indefiniëte context immers steeds sjwadeletie op: *een DROOG*, *HOOG*, *STIL huis*.¹³ De oorzaak voor de grammaticale gelijkschakeling van zwakke en sterke adjectieven ligt waarschijnlijk in de taalverwerving. Onderzoek heeft aangetoond dat het lerende kind met betrekking tot de verwerving van de adjectivische flexie eerder grammaticale leerstrategieën gebruikt, wat zowel de uitwissing van het effect van de declinatieklassen op de attributieve flexie kan verklaren, als het feit dat zwakke adjectieven bij predicatief gebruik, dus wanneer van flexie geen sprake kan zijn, in niet-apocoperende dialecten als aparte groep zijn blijven bestaan (vgl. Blom, Polišíenská, Weerman 2008: 323).

Met betrekking tot de moderne standaardtaal valt vooral op dat van de dimensies ‘casus’, ‘declinatieklasse’, ‘numerus’, (drieledig) ‘genus’ en ‘definiëtheid’ slechts de dimensies ‘numerus’, (tweeledig) ‘genus’ en ‘definiëtheid’ (beperkt tot het onzijdig enkelvoud) over zijn gebleven, terwijl casus en declinatieklasse helemaal ontbreken. Nemen we nu de *Spiegelhel* als vergelijkingspunt, dan kunnen we stellen dat het hedendaagse model gebaseerd is op de oorspronkelijk vrouwelijke en onzijdige flexie van sterke adjectieven in de nominatief en accusatief, waarbij mannelijke adjectieven de vrouwelijke flexie hebben aangenomen en de zwakke adjectieven zich aan de sterke hebben aangepast. Om dit zo goed mogelijk te begrijpen zou men uiteraard ook verder moeten kijken dan de *Spiegelhel*, die slechts het ‘gedrukte beginpunt’ van deze ontwikkeling vormt. Vanuit dit perspectief behoort een taalAtlas van het vijftiende-eeuwse Nederlands (gebaseerd op zowel handschriften als drukken) zeker tot de desiderata. Ten slotte zouden vooral ook dialectologen een belangrijke bijdrage kunnen leveren door de stabiliteit of fragiliteit van de verschillende dimensies in het adjectivische paradigma in de dialecten te onderzoeken, zodat diachrone variatie beter aan dialectale variatie kan worden gerelateerd.

¹³ Wel is de situatie in dialecten met niet-geapocopeerde adjectieven in die zin verschillend van deze in de standaardtaal dat de sjwa er *verdwijnt* van het (niet-geapocopeerde) adjectief, terwijl de sjwa in de standaardtaal juist *verschijnt* op grond van het morfologisch geslacht (Twilhaar 1990: 147).

Bibliografie

- Berteloot 1984 – A. Berteloot, *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands*. 2 dln. Tekst en Kaarten. Gent, 1984.
- Berteloot 1996 – A. Berteloot, 'De wet, de rechter en de beul. Lexicale variatie in de Legenda Aurea'. In: *Louvense Bijdragen* 85 (1996), p. 393-423.
- Berteloot 2000 – A. Berteloot, 'Konjugation im Umbruch. Die Endungen der zweiten Person Singular im Mittelniederländischen vom 13 bis zum 15. Jahrhundert'. In: *Akten des x. Internationalen Germanistenkongresses*. Wenen, 2000 (Niederländische Sprach- und Literaturwissenschaft im europäischen Kontext – Der skandinavische Norden und Europa: Sprache, Literatur und Kultur 12), p. 53-60.
- Berteloot 2005 – A. Berteloot, 'Eens wisen subtils mensen. Over de verbuiging van het adjectief in het Middelnederlands'. In: A. Quak & T. Schoonheim (red.), *Gebugdic sis sammungun thinro. Liber amicorum Willy Pijnenburg*. Groningen, 2005, p. 23-37.
- Blom, Polisenka & Weerman 2008 – E. Blom, D. Polišenská & F. Weerman (2008), 'Articles, Adjectives and Age of Onset: The Acquisition of Dutch Grammatical Gender'. In: *Second Language Research* 24 (2008), p. 297-331.
- Van Bree 1987 – C. van Bree, *Historische Grammatica van het Nederlands*. Dordrecht, 1987.
- Franck 1910 – J. Franck, *Mittelniederländische Grammatik*. Leipzig, 1910.
- Grotefend 1960 – H. Grotefend (ed. Th. Ulrich), *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Tiende druk. Hannover, 1960.
- Haeseryn e.a. 1997 – W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (red.), *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS). Tweede herziene uitgave. Groningen, 1997.
- Hellinga-Querido & De Wolf – L. Hellinga-Querido & C. de Wolf, *Laurens Janszoon Coster was zijn naam*. Haarlem, 1988.
- Van Helten 1887 – W.L. van Helten, *Middelnederlandse spraakkunst*. Groningen, 1887.
- Junius 1588 – H. Junius, *Batavia illustrata*. Leiden, 1588.
- Koning 1816 – J. Koning, *Verhandeling over den Oorsprong, de Uitvinding, Verbetering en Vervolmaking der Boekdrukkunst*. Haarlem, 1816.
- Le Roux & Le Roux 1967 – T.H. Le Roux & J.J. Le Roux, *Middelnederlandse grammatika*. Pretoria, 1967.
- Lie 1989 – O.S.H. Lie, 'Middelnederlandse didactische literatuur in verzen en proza. Van mondelinge voordracht naar leescultuur?' In: F. van Oostrom & F. Willaert (red.), *De studie van de Middelnederlandse letterkunde: stand en toekomst*. Symposium Antwerpen 22-24 september 1988, 1989, p. 201-222.
- Van Loey 1959 – A. van Loey, *Schönfeld's Historische grammatica van het Nederlands*. Zesde druk. Zutphen, 1959.
- Van Loey 1976 – A. van Loey, *Middelnederlandse Spraakkunst*, I. Vormleer. Achtste verbeterde druk. Groningen, 1976.
- Van Loey 1980 – A. van Loey, *Middelnederlandse Spraakkunst*, II. Klankleer. Achtste druk. Kapellen, 1980.
- Van Loon 1988 – J. van Loon, 'Zwakke, sterke en pronominale adjectiefflexie in het Oudnederlands'. In: *Naamkunde* 20 (1988), p. 37-41.
- Van Loon 1989 – J. van Loon, 'Een peiling naar het ontstaan van het Zuidnederlandse accusativisme'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 105 (1989), p. 209-223.
- Van Marle 1993 – J. van Marle, 'On the fate of adjectival declension in Overseas Dutch (with some notes on the history of Dutch)'. In: H. Andersen (ed.), *Selected papers from the 11th International Conference on Historical Linguistics, Los Angeles, 16-20 August 1993*, p. 283-294 (= *Historical Linguistics* 1993).
- Mooijaart 2005 – M. Mooijaart, *Atlas van Vroegmiddelnederlandse taalvarianten*. Utrecht, 1992.
- MAND – *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten: meervoudsvorming bij zelfstandige naamwoorden, vorming van verkleinwoorden, geslacht bij zelfstandig voornaamwoord* (MAND), onder redactie van George de Schutter, Boudewijn van den Berg, Ton Goeman en Thera de Jong. Deel 1. Amsterdam, 2005.
- Nijen Twilhaar 1990 – J. Nijen Twilhaar, *Generatieve fonologie en de studie van Oostnederlandse dialecten*. Amsterdam, 1990.
- Paul 2007 – H. Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Tübingen, 2007.

- Raidt 1968 – E.M. Raidt, *Geskiedenis van die bijvoeglike verbuiging in Nederlands en Afrikaans*. Kaapstad, Bloemfontem, Johannesburg, Port Elizabeth en Pietermantsburg: Nasou Beperk, 1968.
- Rem 2003 – M. Rem, *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300-1340). Naar een lokaliseringsprocedure voor het veertiende-eeuws Middelnederlands*. Amsterdam, 2003.
- Robbe 2010 – J. Robbe, *Der mittelniederländische Spiegel onser Behoudenisse und seine lateinische Quelle. Tekst, Kontext und Funktion*. Münster/New York/München/Berlijn, 2010.
- Robbe 2013 – J. Robbe, 'Zur Genese der niederländischen Typoxylografien des Speculum humanae salvationis'. In: *Bibliothek und Wissenschaft*. München, 2013, p. 299-316.
- De Rooij 1980a – J. de Rooij, 'Ons bruin(e) paard 1'. In: *Taal en Tongval* 32 (1980), p. 13-25.
- De Rooij 1980b – J. de Rooij, 'Ons bruin(e) paard 11'. In: *Taal en Tongval* 32 (1980), p. 109-129.
- Spanoghe & Vercouillie 1889-1902 – E. Spanoghe & J. Vercouillie (red.), *Synonymia latino-teutonica (ex etymologico C. Kiliani deprompta). Latijns-Nederlands woordenboek der XVII eeuw*. 3 dln. Antwerpen, 1889-1902.
- Scrivierius 1628 – P. Sriverius, *Laure-crans voor Laurens Coster van Haerlem, Eerste Vinder vande Boeck-druckery*. Leiden, 1628.
- Taeldeman 1984 – J. Taeldeman, 'Inflectional aspects of adjectives in the dialects of Dutch Speaking Belgium'. In: W. Zonnneveld, F. van Coetsem & O. W. Robinson (red.), *Dutch Studies in Phonology*. Den Haag, 1984, p. 223-245.
- Trommelen 1993 – M. Trommelen, 'Lexical word-processes in Dutch'. In: *The Linguistic Review* 10 (1993), p. 161-184.
- Tummers, Speelman & Geeraerts 2005 – J. Tummers, D. Speelman & D. Geeraerts, 'Inflectional variation in Belgian and Netherlandic Dutch. A usage-based account of the adjectival inflection'. In: N. Delbecque, J. van der Auwera & D. Geeraerts (red.), *Perspectives on Variation. Sociolinguistic, Historical, Comparative* (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 163). Berlijn/New York, 2005, p. 93-110.
- Twilhaar 1990 – J.N. Twilhaar, *Generatieve fonologie en de studie van Oostnederlandse dialecten*. Amsterdam, 1990.
- Van de Velde 2006 – F. van de Velde, 'Herhaalde exaptatie. Een diachrone analyse van de Germaanse adjectiefflexie'. In: M. Hüning, U. Vogl, T. van der Wouden & A. Verhagen (red.), *Nederlands tussen Duits en Engels. Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin*. Leiden, 2006, p. 47-69.
- De Vooys 1935 – C.G.N. de Vooys, 'Bijdragen tot de Middelnederlandse woord-geografie en woord-chronologie'. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 54 (1935), p. 280-297.
- De Vooys 1939 – C.G.N. de Vooys, 'Bijdragen tot de Middelnederlandse woord-geografie en woord-chronologie'. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 58 (1939), p. 39-60, 266-276.
- De Vooys 1944 – C.G.N. de Vooys, 'Bijdragen tot de Middelnederlandse woord-geografie en woord-chronologie'. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 63 (1944), p. 265-280.
- Weerman 2002 – F. Weerman, *Dynamiek in taal en de explosie van de neerlandistiek*, inaugurele rede. Amsterdam, 2002.
- WMU – *Wörterbuch der mittelhochdeutschen Urkundensprache auf der Grundlage des corpus der altdutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* (WMU). Berlijn, 1995-1998.
- Zelissen 1969 – P.G.J. Zelissen, *Untersuchungen zu den Pronomina im Rheinisch-Maasländischen bis 1300. Einen Beitrag zu einer mittelriparischen Grammatik*. Diss. Nijmegen. Helmond, 1969, p. 215-226.

Adres van de auteur

Institute of Aesthetics and Communication
 Department of German, University of Aarhus
 Nobelparken, building 1481
 Jens Chr. Skous Vej 4
 Dk-8000 Aarhus C, Denmark
 gerjr@dac.au.dk

Om zijn melancholie te beschrijven maakte Bilderdijk gebruik van steeds andere metaforen. De ene keer noemde hij zich een soldaat, wiens stramme leden het hem onmogelijk maakten het vaandel te volgen. Dan weer vergeleek hij zichzelf met een kreupel paard, of met een kat die van een muur naar beneden stortte. [...] Uit zijn onvrede met het bestaan vloeide zijn befaamde doodsverlangen voort [...]: 'My, my is dit aanzijn straf, / En ik reikhals naar het graf'.

